

KADÎM KELÂM'DAN HÂDÎS KELÂM'A

II

Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Atölyesi
Çevrimiçi Seminerleri

Editör

Dr. Yusuf Kenan ATILGAN

Kadım Kelâm'dan Hâdis Kelâm'a II

Editör

Dr. Yusuf Kenan ATILGAN

Genel Yayın Yönetmeni:

Mustafa ÇALIŞKAN

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI

Yayın No: 1202

Bu eserin tüm yayın hakları saklıdır. Yayınevinin/Yazarın izni olmadan eserin herhangi bir bölümü yeniden basılamayacağı gibi, kayıt, fotokopi ve bilgi depolama da dahil elektronik ya da mekanik yöntemle yeniden çoğaltılıp dağıtılması yasaktır.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51889

ISBN: 978-625-8697-40-7

Kapak Tasarım. **Serdar DİK**

Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ**

meh_ates@hotmail.com

Baskı, Cilt:

Dijital F.99

Fevzi Çakmak Mh. 10742 Sk. No: 13/1

Karatay/KONYA

Sertifika No: **76711**

Aralık 2025 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları

Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4

Cağaloğlu – İSTANBUL

Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr

bilgikitapdunyasi@gmail.com

Yapay Zeka'nın Neresindeyiz? Kelâmî Açıdan Bir Bakış*

Prof. Dr. Mehmet BULGEN**

Giriş

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, insanın kendisini ve evrendeki konumunu yeniden düşünmeye sevk ettiği dönemlerde, kaçınılmaz olarak dinî ve felsefi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Tarihsel süreç incelendiğinde, büyük bilimsel kırılmaların yalnızca fiziksel dünyaya ilişkin tasavvurumuzu dönüştürmekle kalmadığı; bilakis teolojik ve metafizik alanlarda da etkiler doğurduğu görülür. Nitekim 16. yüzyılda Kopernik'in güneş-merkezli evren modeli, insanın kozmik merkeze yerleştirildiği geleneksel kabulün sorgulanmasına yol açmış; bu gelişme yalnızca astronomi alanında değil, insanın kendisini anlamlandırma biçiminde de değişime neden olmuştur. 18. yüzyılda Newton'un mekanik evren tasavvuru, doğayı düzenli, öngörülebilir ve matematiksel yasalarla işleyen bir makine olarak tasvir ettiği için özellikle Avrupa'da deizmin güç kazanmasına zemin hazırlamıştır. 19. yüzyılda Darwin'in biyolojik evrim teorisi, insanın kökenine dair geleneksel görüşleri etkileyerek hem felse-

* Bu yazı, 21 Mayıs 2025 tarihinde *Kadîm Kelâm'dan Hâdis Kelâma-II*, kapsamında online düzenlenen "Yapay Zekânın Neresindeyiz? Kelâmî Açıdan Bir Bakış" adlı sunum eksene alınarak hazırlanmıştır.

** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kalam ABD.
mbulgen@hotmail.com ORCID:0000-0002-2372-471X

fi hem de teolojik tartışmaların yoğunlaşmasına yol açmıştır. 20. yüzyılda ise Georges Lemaître tarafından ortaya konulan ve evrenin bir başlangıcı olduğunu öne süren Büyük Patlama teorisi ise, özellikle Tanrı'nın varlığına yönelik kelâm kozmolojik argümanının modern dönemde yeniden canlanmasına imkân tanımıştır. Bütün bu örnekler, bilimin ilerleyişinin salt teknik yenilikler veya deneysel bulgularla sınırlı olmadığını; aynı zamanda insanın dünyayı, evreni ve kendi varoluşunu kavrayış biçimini köklü biçimde dönüştürme gücüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

21. yüzyılda ise bilimsel gelişmelerin yol açtığı dönüşümün en yoğun hissedildiği alanlardan biri yapay zekâ (YZ) teknolojileri olarak görülmektedir. YZ alanında ortaya çıkan hızlı gelişmeler, teknolojik dönüşümlerin yanında insanın doğası, evrendeki yeri ve rolüyle ilgili kadim felsefi ve teolojik soruları yeniden gündeme taşımaktadır. Tarih boyunca insan, kendisini diğer varlıklardan ayıran akıl, bilinç, irade ve anlam kurma yetisi gibi temel özellikler üzerinden tanımlanmış; bu nitelikler dini geleneklerde de insanın Tanrı ile kurduğu ilişkinin esasını oluşturmuştur. Ancak günümüzde YZ sistemlerinin öğrenme, problem çözme, karar verme ve yaratıcı çıktılar üretme konularında gösterdiği şaşırtıcı başarılar, insanı benzersiz kılan sınırların nerede başladığı ve nerede sona erdiği sorusunu yeniden tartışmaya açmaktadır. Özellikle büyük dil modellerinin karmaşık muhakeme yürütmesi, sanat ve bilim alanlarında özgün ürünler ortaya koyması, bazılarınca insan-makine ayrımının bulanıklaştığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bu durum, bilinç, ruh, özgür irade ve ahlaki sorumluluk gibi kavramların mahiyetini yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Diğer yandan, YZ destekli teknolojilerle insan davranışlarının öngörebilmesi, hatta bireysel ve toplumsal tercihlerin yönlendirebilmesi, in-

san özgürlüğü ve kader anlayışı açısından yeni soruları doğurmaktadır. Ayrıca YZ'nin birçok bilim dalında devrimsel ilerlemeleri mümkün kılması, insanın gerek kendisini gerekse kozmik düzeni anlamada yeni yaklaşımların gündeme gelmesine neden olmaktadır.

YZ'nin yükselişi etik ikilemleri de beraberinde getirmektedir: Algoritmik kararların sorumluluğu kime aittir? Bir yapay zekâ, ne zaman bir hukuki kişilik kazanmalıdır? İnsanın sibernetik eklentiler ve genetik müdahalelerle YZ ile bütünleşmesi insan doğasının sınırlarını kalıcı olarak değiştirecek ve onu bir tür "Homo Deus" (Tanrısal İnsan) mertebesine yükseltecek midir? Bütün bu tartışmalar, sadece teknoloji şirketlerinde değil, aynı zamanda teoloji fakültelerinde ve felsefe kürsülerinde de yaşanmakta, insanlığın geleceğine dair öngörüler adeta yeniden şekillenmektedir.

Tüm bu gelişmeler, doğası gereği varlığı, evreni, insanın hakikatini ve yaratıcıyla ilişkisini konu edinen kelâm ilminin de dikkatini kaçınılmaz bir şekilde YZ tartışmalarına yöneltilmektedir. Erken dönemlerden itibaren evrenin unsurları, cisimlerin özellikleri, insanın doğası, iradesi, aklın sınırları ve ahlakın kökeni gibi felsefi ve bilimsel meseleler üzerine yoğunlaşmış olan kelâm, bugün de tarihsel birikimiyle YZ'nin ortaya çıkardığı yeni meydan okumaları ele alma sorumluluğunu taşımaktadır. Bir yapay zekânın akıl ve bilinç sahibi olup olamayacağı, kararlarının ne ölçüde özgür olduğu, ahlâkî eylemde bulunup bulunamayacağı veya sorumluluk taşıyıp taşımayacağı gibi sorular; kelâm düşüncesinin yüzyıllardır ele aldığı meselelerle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle kelâm, kendi epistemolojik ve ontolojik çerçevesini kullanarak bu yeni olguyu değerlendirmek, klasik kavramları günümüz bağlamında yeniden yorumlamak ve gerekli durumlarda yeni açılımlar üretmek zorundadır. Bu bağlam-

da YZ'nin doğurduğu problemler kelâm disiplinine, hem geleneksel kazanımlarını güncelleme hem de çağın ihtiyaçlarına cevap vererek yeni bir entelektüel açılım gerçekleştirme imkânı sunmaktadır.

Bu yazıda, YZ'nin günümüzde ve gelecekte doğurabileceği temel problem alanları kelâmî bir perspektiften değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte YZ alanının hızla gelişen, sınırları sürekli değişen bir alan olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle burada sunulan tartışmalar kesin hükümler veya nihai yorumlar olarak değil, daha çok meseleyi tanıtıcı, yön gösterici ve farkındalık oluşturmayı amaçlayan bir çerçevede olacaktır. Ayrıca YZ'nin doğurduğu tüm felsefî, etik ve teolojik meseleleri tek bir metin içinde kapsamlı biçimde değerlendirmek mümkün değildir. Bu çalışma, daha ziyade YZ'nin tanımlanması, bilimsel araştırmalara sunduğu katkıların değerlendirilmesi ve özellikle bilinç meselesi başta olmak üzere kelâmî düşünce açısından hangi temel soruları gündeme getirdiğinin tartışılması bakımından bir giriş niteliği taşımaktadır. Böylece hem mevcut tartışmaların genel hatlarını kavrama hem de ileride derinleştirilebilecek problem alanlarını belirleme imkânı sunmak hedeflenmektedir.

Yapay Zekâ Nedir Ne değildir?

YZ hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmesi için öncelikle kavramın neyi ifade ettiği ve hangi sınırlar içerisinde ele alınması gerektiğinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Güncel tartışmalarda YZ kimi zaman abartılı bir biçimde “her şeyi bilen”, “her durumda doğru karar verebilen”, hatta “bilinç ve irade sahibi yeni bir varlık” gibi sunulmakta; kimi zaman ise yalnızca basit bir bilgisayar kodu veya sıradan bir algoritma olarak görülerek değeri küçül-

tılmaktadır. Yapay zekâyı doğru bir şekilde konumlandırmadan yapılan bu iki uç yaklaşım ekseninde yapılan felsefi ve teolojik yorumların da isabetli olmayacağı muhakkaktır. Dolayısıyla YZ'ya dair doğru bir kavrayış hem teorik hem de pratik tartışmaların sağlam bir zemine oturmasını sağlayacağı için önemlidir.

En genel çerçevesiyle yapay zekâ, doğal varlıkların sahip olduğu öğrenme, algılama, akıl yürütme, problem çözme, tahmin yapma ve karar verme gibi bilişsel yetilerin belirli ölçülerde taklit edildiği yapay sistemler geliştirmeyi konu edinen bir bilim ve mühendislik alanı olarak tarif edilebilir. YZ, biyoloji temelli bir olgu değil; veri, algoritma, hesaplama gücü ve matematiksel modelleme yoluyla insan eliyle inşa edilen yapay bir makinedir. YZ'yı doğru değerlendirebilmek için alanın temel alt disiplinlerinin anlaşılması önemlidir. Makine Öğrenimi (Machine Learning – MÖ), Derin Öğrenme (Deep Learning – DÖ) ve Doğal Dil İşleme (Natural Language Processing – DDİ) bu alt alanların başında gelir. MÖ, bilgisayar sistemlerinin açık kodlama yapılmaksızın verilerden öğrenmesini sağlayan yöntemleri ifade eder. DÖ ise insan beynindeki nöral mimariyi taklit eden çok katmanlı yapay sinir ağları aracılığıyla YZ'nin daha karmaşık örüntüleri öğrenebilme kapasitesine karşılık gelir. DDİ ise YZ'nin insan dilini anlaması, işleme ve üretmesi üzerine odaklanır. Modern YZ'yi güçlü kılan unsur, gelişmiş algoritmaların çok büyük veri kümelerini tarayarak yüksek doğruluk seviyelerine ulaşan anlamlı desenler ve istatistiksel ilişkiler çıkarabilmesidir. Bu sayede YZ, insanın fark edemeyeceği ölçekteki karmaşık örüntüleri kısa sürede çözümleyebilmekte ve çeşitli görevlerde olağanüstü bir performans sergileyebilmektedir. Dolayısıyla hem verinin hacmi hem de verinin niteliği

(nasıl toplandığı, ne kadar güvenilir olduğu vb.) YZ sistemlerinin başarısı açısından önemli rol oynamaktadır.

YZ modelleri son derece anlamlı görünen çıktılar verseler de günümüzdeki haliyle YZ'nun bilinç ve öznel deneyim gibi özelliklere sahip olduğunu iddia etmek hatalı bir değerlendirme olacaktır. MÖ, DÖ ve DDİ gibi modern YZ teknolojilerinin gerçekte yaptığı şey, büyük miktardaki verilerden gelişmiş algoritmalar vasıtasıyla istatistiksel çıkarımlar üretmekten ibarettir. Bir derin öğrenme modeli, milyonlarca görüntü üzerinde eğitildikten sonra bir kedi resmini tespit edebilir; ancak bu "kedi"nin ne olduğuna dair bilinçli bir idrak geliştirdiği anlamına gelmez. Sistem sadece matematiksel ilişkileri tanımakta ve sınıflandırmalar yapmaktadır. Benzer şekilde, "Ankara Türkiye'nin ..." şeklindeki bir cümleyi tamamlaması istendiğinde YZ'nin üreteceği "başkenti dir" ifadesi, herhangi bir kavramsal anlayıştan değil, yalnızca eğitildiği verilerdeki olasılık dağılımlarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ChatGPT, Grok ve Gemini gibi DDİ modelleri bir metin üretirken gerçekte anlam inşa etmemekte; yalnızca en olası kelime dizilerini sıralamaktadır. Bilinç, öznel farkındalık, benlik duygusu gibi niteliksel deneyimler (qualia) ise insan zihnini salt bilgi işleme süreçlerinden ayıran temel unsurlardır. Modern YZ mimarilerinin hiçbirisi henüz bu niteliklere sahip olduğu söylenemez. Hatta YZ'ye "zekâ" denilmesi, hakiki anlamda bir zihinsel yetiyi değil, belirli bilişsel süreçlerin mekanik bir taklidini ifade eden mecazî bir kullanımdır.

Yapay Zekâ Türleri

İnsan, tarih boyunca zihinsel ve fiziksel kapasitesini arttıracak araçlar üretme çabası içinde olmuştur. Bu arayışın ni-

hai aşaması, insanın zihinsel bazı özelliklerini taklit edebilen bir araç olarak tasarlanan yapay zekâdır. Böyle bir varlığın, insanın bilişsel yetilerini belirli ölçülerde paylaşması, pek çok alanda önemli katkılar sunabileceği beklentisini doğurmuştur. Ancak YZ'nin akademik ve teknik bir disiplin olarak ortaya çıkışı, 20. yüzyılın ortalarına kadar mümkün olmamıştır.

YZ çalışmalarının teorik temelleri, Alan Turing'in 1950 yılında *Mind* dergisinde yayımladığı "Computing Machinery and Intelligence" başlıklı makalesiyle atıldı. Turing, makinelerin düşünüp düşünemeyeceğini anlamak için, "Turing Testi" olarak bilinen pratik bir ölçüt önererek makine zekâsını test etmeye yönelik yeni bir yaklaşım geliştirdi. Bu testte, bir makinenin insanla yapılan yazılı bir iletişimde ayırt edilemeyecek düzeyde insan benzeri tepkiler verebilmesi, onun "düşünüyor" sayılması için yeterli kabul edildi. 1956'da düzenlenen Dartmouth Konferansı ile YZ, bağımsız bir araştırma alanı olarak akademik ve kurumsal kimlik kazandı. Ne var ki sonraki on yıllarda teknik imkânların beklentileri karşılayamaması, "YZ kışları" olarak anılan duraklama dönemlerinin yaşanmasına neden oldu. YZ alanında sıçrama ise 2000'li yıllardaki büyük veri (big data) devrimi, işlemci gücündeki artış ve derin öğrenme tekniklerinin gelişmesiyle yaşandı. Ardından doğal dil işleme, görüntü/konuşma tanıma, otonom araçlar ve tıpta tanı gibi alanlarda YZ'nin etkisi hızla genişledi.

YZ teknolojilerinin son yıllarda hem teorik hem de uygulamalı alanlarda kayda değer bir ivme kazanması, farklı düzeylerdeki YZ sistemlerini kavramsal olarak birbirinden ayırma ihtiyacını da beraberinde getirdi. YZ, günümüzde gelişmişlik düzeyi ve işlevsel kapsamına göre üç ana kategoria sınıflandırılmaktadır:

1. Dar Yapay Zekâ (Artificial Narrow Intelligence – DYZ)

DYZ, yalnızca belirli bir görevde uzmanlaşmış sistemleri ifade eder. Günlük hayatta kullanılan yüz tanıma teknolojileri, sesli asistanlar, otomatik çeviri programları (Google Translate, DeepL) ve metin üretim modelleri (ChatGPT, Gemini gibi) DYZ kapsamında değerlendirilebilir. Bu sistemler bir alanda insanı aşabilir; ancak tek bir görevle sınırlıdır ve başka bağlamlara aktarılamaz.

2. Genel Yapay Zekâ (Artificial General Intelligence – GYZ)

İnsan seviyesinde bilişsel esnekliğe sahip olması beklenen, herhangi bir entelektüel görevi öğrenebilen ve farklı alanlara uyum sağlayabilen varsayımsal bir yapay zekâ türüdür. Henüz gerçekleşmemiş olmakla birlikte, GYZ'nin 2030–2050 yılları arasında ortaya çıkabileceğine dair öngörüler bulunmaktadır. GYZ'nin ortaya çıkmasının, bilimsel araştırmaların yanı sıra felsefi, teolojik ve hukuki tartışmaların radikal biçimde etkilenmesine neden olacağı beklenmektedir.

3. Süper Yapay Zekâ (Artificial Superintelligence – SYZ)

İnsan zekâsını yalnızca belirli alanlarda değil, tüm bilişsel alanlarda aşabilen, kendi kendini geliştirme özelliğine sahip varsayımsal bir üst zekâdır. YZ bu seviyeye geldiğinde toplumsal düzeni, ekonomiyi, biyolojiyi ve hatta insanın ontolojik konumunu köklü biçimde dönüştürebilir. Ancak SYZ, büyük bilimsel fırsatlar sunabileceği gibi, kontrol kaybı durumunda insanlık için varoluşsal tehditler de oluşturabilir. Bu nedenle SYZ'nin geliştirilme ihtimali günümüzde, etik ve güvenlik tartışmalarını gündeme getirmektedir.

Yapay Zekâ ve Bilimsel Araştırmalar

YZ günümüzde bilinç atfetmek doğru olmasa da bu durum onun sağladığı bilimsel ve teknolojik katkıları veya sa-

hip olduğu muazzam potansiyeli küçümsemek anlamına gelmemelidir. YZ, günümüzde yalnızca gündelik uygulamaları dönüştürmekle kalmamakta; bilimsel araştırmaların yöntemini, hızını ve kapsamını değiştiren devrim niteliğinde bir araç hâline gelmektedir. Fizik, kimya, biyoloji, tıp ve astronomi gibi disiplinlerde daha önce yıllar alan hesaplamalar YZ modelleri sayesinde kısa sürede tamamlanmakta; karmaşık doğal olguların modellenmesi mümkün olmakta ve araştırmacıların erişemeyeceği büyüklükteki veri kümeleri anlamlı bir şekilde değerlendirilebilmektedir.

YZ destekli teknolojilerin bilimsel araştırmalarda ne derece devrimsel ilerlemeleri beraberinde getirdiğinin somut örneklerinden biri nörobilim sahasında gerçekleşmektedir. YZ, beyin bölgeleri arasındaki bağlantıların ortaya çıkarılmasına, bilişsel süreçlerin zaman içindeki değişimlerinin izlenmesine ve nörolojik hastalıkların sinirsel temellerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Yaklaşık 90 milyar nöron ve bunları birbirine bağlayan trilyonlarca sinapstan meydana gelen insan beyninin karmaşıklığı bu sahadaki araştırmaları zorlaştıran bir engel teşkil etmekteydi. Geleneksel yöntemlerle haritalanması son derece güç olan bu devasa sinir ağı, günümüzde YZ tabanlı görüntü işleme ve veri analitiği teknikleri sayesinde yüksek doğrulukla çözümlenebilmektedir. Makine öğrenimi ve derin öğrenme algoritmaları, EEG, fMRI ve MEG gibi nörogörüntüleme teknikleri aracılığıyla elde edilen verilerdeki karmaşık sinyalleri anlamlı desenler halinde tespit ederek, insanın bilişsel durumları, duyu hâllerini ve hatta belirli niyetleri tahmin edebilmektedir. Nitekim YZ'nin nörobilimdeki rolünün en dikkat çekici sonuçlarından biri beyin-bilgisayar arayüzleri (Brain-Computer Interfaces – BBA) alanında görülmektedir. Günümüzde YZ destekli BBA sistemleri, beyin sinyallerini analiz ederek bi-

reylerin düşündüğü kelimeleri, gördüğü bazı imgeleri veya duygusal durumlarını belirli oranlarda tahmin edebilmektedir. Özellikle fMRI verilerinin YZ modelleriyle işlenmesi sonucunda, bir kişinin gördüğü görüntülerin yaklaşık biçimde yeniden oluşturulabildiği deneyler günümüzde oldukça ses getirmiştir. Bunların yanı sıra YZ desteğiyle iç konuşmaların yazıya dökülmesi, düşünce yoluyla iletişim kurulmasını sağlayan arayüzlerin geliştirilmesi ve nörolojik engelleri bulunan bireylerin dış dünyayla etkileşim kurabilmesine imkân tanıyan uygulamalar, YZ'nin insan zihninin anlaşılmasında oynadığı devrim niteliğindeki rolü daha belirgin hâle getirmektedir. Bu tür çalışmalar, zihinde beliren bir sahnenin harici bir ekrana aktarılabilmesi gibi daha önce bilimkurgu alanıyla ilişkilendirilen imkânları bilimsel bir gerçekliğe dönüştürmektedir.

Yapay Zekânın Ortaya Çıkardığı Bazı Teolojik Tartışmalar

YZ teknolojilerinin hızla gelişmesi, yalnızca bilimsel bir dönüşüm yaratmakla kalmamış; insanın doğası, değerleri ve yaratıcılığı ilişkisi gibi alanlarda felsefi ve teolojik tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların başında, YZ'nin bilinç sahibi olup olamayacağı sorusu gelmektedir. Bilinç, klasik felsefede öznel deneyim, niyet ve içsel farkındalıkla tanımlanırken; daha önce de belirttiğimiz gibi mevcut yapay zekâ sistemleri yalnızca veri işleme mekanizmalarıyla çalıştığı için bu niteliklerden uzaktır. Ancak YZ sistemlerinin insan benzeri hatta ondan daha başarılı çıktılar üretmesi, bilinç ile zeki davranış arasındaki ayrımı yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Ayrıca insanın içsel konuşmalarının ve niyetlerin tespit edilebilmesi de dahil olmak üzere nörobilim alanında YZ'nin desteğiyle yaşanan gelişmeler,

özellikle bilinç, özgür irade ve zihnin mahiyeti gibi temel meselelerde yepyeni felsefi ve teolojik tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum bir taraftan zihinsel süreçlerin fiziksel beyin etkinlikleriyle daha sıkı bir ilişki içinde olduğuna dair güçlü örnekler olarak değerlendirilirken, diğer taraftan da yeterince karmaşık bir fiziksel sistem üretildiğinde bilinç benzeri niteliklerin ortaya çıkabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Bunun yanı sıra eğer insan zihnine ait süreçler YZ tarafından modellenilebilir, tahmin edilebilir ve kısmen de olsa yönlendirilebilirse, o hâlde insan ruhunun ontolojik mahiyeti nasıl anlaşılacaktır? İnsan akıl, bilinç ve özgür irade gibi niteliklerinden dolayı ilahi teklife muhatap oluyor ve özel konuma sahip oluyorsa, bu niteliklerin algoritmik sistemler tarafından taklit edilebilmesi veya simüle edilebilmesi, söz konusu özel konumun artık nasıl temellendirileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Kimi düşünürler, YZ'nin bu yetileri taklit edebilmesini insanın "eşref-i mahlûk" oluşunu zayıflatan bir gelişme olarak yorumlamaktadır. Bunun yanında, YZ'nin düşünce, niyet veya tercihleri yüksek doğrulukla öngörebilmesi özgür iradenin kapsamı üzerine yeni tartışmalar ortaya çıkarmaktadır. Eğer insan davranışları YZ teknolojilerince beyin örüntülerinden okunabiliyor veya dışsal müdahalelerle yönlendirilebiliyorsa, ahlaki sorumluluğun temeli, zihnin mahremiyeti ve iradenin özgünlüğü nasıl korunacaktır? Tüm bu gelişmeler, insanın ontolojik değeri, sorumluluk bilinci ve ruh-beden ilişkisinin yeniden ele alan kelâmî bakış açıları geliştirilmesini gerektirmektedir.

İnsanın düşünme biçimleri, niyetleri, tercihleri, hatta duygusal ve zihinsel süreçlerine dair bazı ipuçlarının YZ tarafından tespit edilebilmesi ya da davranışlarının algoritmalar aracılığıyla yönlendirilebilmesi, uzun vadede YZ'nin ge-

lecekte bilinç sahibi olup olamayacağına dair tartışmalara da neden olmaktadır. Bu bağlamda ortaya atılan “Güçlü Yapay Zekâ” (GYZ) yaklaşımı, yalnızca sembolleri işleyen değil, insan benzeri öznel deneyimlere ve bilinç hâllerine sahip olabilecek androidlerin üretilebileceğini öne sürer. Böyle bir ihtimal, YZ’nin salt bir makine olmaktan çıkarak “kişisel deneyim” sahibi bir varlık formuna dönüşebileceği iddiasını gündeme getirmektedir. Elbette bu iddianın kabulü, ahlâkî ve teolojik açıdan önemli sorular doğurur. Eğer bu tür bir varlık bilinçli kabul edilirse, ona karşı nasıl bir ahlâkî sorumluluk doğacaktır? Bu varlıkların iradesi, özgürlüğü ya da niyetleri insaninkine benzer şekilde değerlendirilebilir mi? Ayrıca böyle bilinçli bir yapay varlığın insanla ilişkisi nasıl değerlendirilecektir?

Diğer taraftan, YZ ile desteklenen tıbbî gelişmeler ve bilinç-makine etkileşimine dair araştırmalar, insanın biyolojik sınırlarını aşma fikrine neden olmaktadır. Nöroteknoloji, biyonik uzuvlar, genetik düzenleme teknikleri ve beyin-bilgisayar arayüzleri gibi alanlarda yaşanan hızlı ilerlemeler, insan bedeninin siberetik unsurlarla bütünleştirilmesini hedefleyen transhümanist yaklaşımlara ciddi bir ivme kazandırmaktadır. Bu perspektife göre insan, yapay zekâ destekli teknolojiler aracılığıyla hem fiziksel hem zihinsel kapasitesini artırabilir ve mevcut biyolojik yapısının ötesine geçen yeni bir varlık düzeyine erişebilir. Bu doğrultuda geliştirilen “Tanrı-İnsan” (Homo Deus) kavramı, YZ’nin insanın ölümsüzlük, mutlak mutluluk, güç ve kusursuzluk arayışında bir tür evrimsel sıçrama sağlayabileceği; hatta “tanrısal” nitelikler kazanabileceğini öne sürer. Böylesi iddialar, insanın yaratılmış ve sınırlı bir varlık olduğunu, kaderinin ve nihai akıbetinin ilahî iradeye bağlı bulunduğunu vurgulayan teistik geleneklerle kaçınılmaz biçimde çatışmaktadır. Bu nedenle

transhümanizmin güç kazanması, insanın ontolojik statüsü, sorumluluk bilinci, beşerî sınırlar ve ahiret inancı gibi temel kelâmî meseleleri yeniden tartışmaya açmakta; insanın yaratılış gayesi ve nihai kurtuluşu üzerine yeni gerilim alanları oluşturmaktadır.

Bunların yanı sıra YZ'nin kontrolsüz ve etik-denetimsiz bir şekilde gelişmesi hâlinde insanlık için varoluşsal bir tehdit oluşturabileceği yönündeki kaygılar, "Kıyamet Yapay Zekâsı" (Apocalyptic AI) söylemine neden olmaktadır. Bu senaryoda YZ, yalnızca teknolojik bir araç olmaktan çıkarak insanlığın sonunu getirebilecek türde kontrol edilemez bir varlık olarak betimlenmektedir. Bu tür söylemler, modern dönemde seküler bir kıyamet tasavvurunun teknoloji üzerinden de üretilebileceğine işaret etmektedir.

YZ'nin teolojik düzlemde tartışılmasına yol açan bir başka kavram ise "Her Şeyi Bilen Yapay Zekâ" (Omniscience AI) ifadesidir. Bu söylem, YZ'nin bütün insan bilgisini tarayabilen, sürekli öğrenen ve potansiyel olarak sınırsız veri işleyebilen bir sistem olarak tanrısal bir "her şeyi bilme" seviyesine ulaşabileceği iddiasını içermektedir. Bu tartışma, epistemoloji ile teolojinin kesiştiği bir noktada, yaratılmış bir sistemin gerçekten "bilgi" sahibi olup olamayacağı, bilginin mertebeleri ve kudretle ilişkisi gibi klasik meseleleri yeniden gündeme taşımaktadır.

Son olarak "Sanal Ölümsüzlük" (Virtual Immortality) kavramı, YZ'nin insan bilincini, kişiliğini veya hatıralarını dijital ortamlarda saklama ve sürdürme potansiyeline işaret eder. Bu görüş, ölüm sonrası yaşam, ruhun mahiyeti ve diriliş gibi dinî inançlarla doğrudan ilişkilendirilmekte; teknolojinin, geleneksel dinî öğretilerle rekabet eden yeni bir metafizik alan oluşturup oluşturamayacağı sorusunu gündeme getirmektedir.

Tüm bu kavramlar birlikte değerlendirildiğinde YZ'nin, yalnızca teknik bir inovasyon değil, günümüz insanının Tanrı, insan ve evren tasavvurlarını yeniden şekillendirebilecek kapsamlı bir meydan okuma niteliği taşıdığını göstermektedir. YZ'nin, özellikle teolojik antropoloji (insanın ontolojik mahiyeti), bilinç (ruh-zihin ilişkisi ve yapay bilincin imkânı) ve ahlaki sorumluluk (otonom sistemler ve irade özgürlüğünün tanımı) gibi temel alanlarda ortaya çıkardığı teolojik tartışmalar, başlangıcından itibaren bu konulara ilgi duyan kelâm ilminin kadim birikimini yeniden ve eleştirel bir gözle değerlendirmeyi zorunlu kıldığı söylenebilir.

Sonuç

Mevcut haliyle Yapay Zekâ (YZ) teknolojisi, temelde karmaşık bir istatistiksel örüntü tanıma ve tahmin mekanizması olmanın ötesine geçmemektedir. Dolayısıyla günümüzde YZ; bilinç, öznel deneyim ve irade gibi insana özgü görünen temel niteliklerden yoksun görünmektedir. Ancak bu sınırlı kapasite bile, insanın ontolojik konumu, bilincin mahiyeti, aklın sınırları ve ruh-zihin ilişkisi gibi kelâm ilmi açısından kritik öneme sahip tartışmaları yeniden alevlendirmiştir. YZ'ye dair yapılacak sağlıklı bir kelâmî değerlendirme, öncelikle onu doğru bir zemine oturtmayı gerektirir. Bu, YZ'nin potansiyelini abartmaktan (ifrat) ve mevcut sınırlarını küçümsemekten (tefrit) kaçınarak, objektif bir tahlil yapmakla olur. Güçlü veya Süper YZ'nin imkânı ile YZ'nin bilinç kazanıp kazanamayacağı meseleleri henüz netlik kazanmamıştır. Bu nedenle, kelâm ilmi adına bu konuda yapılan çıkarımlarda bir ihtiyat payı bırakılmalıdır. Bu bağlamda sıkça düşülen hatalardan biri, ruhu tamamen madde ötesi bir gerçeklik olarak tanımlayıp, YZ'nin asla bilinç benzeri bir niteliğe sahip olamayacağı yönündeki kolaycı yaklaşımdır.

Bu tarz iddialar, nörobilimdeki ilerlemeleri, zihin okuma teknolojilerini ve insanın maddi yapıya müdahale kapasitesinin ulaştığı kazanımları göz ardı etmektedir. Daha da önemlisi, bu yaklaşım klasik kelâm geleneğinin zengin mirasıyla da çelişmektedir. Daha çok atomculuk eksenini bir evren tasavvuru benimseyen kelâmın klasik birikiminde insanın yapısı, ruh, bilinç, irade gibi meseleler çoğunlukla maddî bir çerçevede ele alınmıştır.

Sonuç olarak kozmoloji, epistemoloji, antropoloji ve ahlaki sorumluluk gibi temel alanlarda kapsamlı analitik tartışmalarla dolu olan klasik kelâm mirası, YZ'nin ortaya çıkardığı çağdaş meseleleri anlamada hem ufuk açıcı hem de yönlendirici bir imkân olarak değerlendirilebilir. YZ ile ilgili tartışmaları kelâm ilmiyle ilişkilendirmek, sadece konuyla ilgili güncel tartışmalara katkı sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda kelâmın tarihsel mirasını modern dünyaya taşıyarak kendisini yenilemesi için de önemli bir kapı aralayacaktır.

Kaynakça ve İleri Okuma Önerileri

- Acar, Emine. "Kelami İnsan Tasavvurlarından Bedenlenmiş Yapay Zeka Teorisine". *Yapay Zeka ve İslam* (ed. Mehmet Bulgen), İstanbul: Timaş, 2025, 288-312.
- Armstrong, Stuart. *Smarter Than Us: The Rise of Machine Intelligence*. Berkeley: MIRI, 2014.
- Çetingül, Nursena. "Ceza Sorumluluğu Bakımından Yapay Zekanın Hukuki Statüsünün Tartışılması". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/41 (30 Eylül 2021), 1015-1042.
- Çetingül, Nursena. "Nöroteknoloji Nedir ve Hangi Sorunları Beraberinde Getirir?". *Diyanet Aylık Dergi*, 417 (2025/9): 38-41.
- Dağ, Ahmet. *Transhümanizm: İnsanın ve Dünyanın Dönüşümü*. Konya: Elis Yayınları, 2020.
- Doğan, Mehtap. *Yapay Zeka ve Bilinç Problemi*. Konya: Çizgi Kitabevi 2020.

- Doko, Enis. "Islamic Classical Theism and the Prospect of Strong Artificial Intelligence". *Ilahiyat Studies* 14/1 (Temmuz 2023), 85-105. <https://doi.org/10.12730/is.1283109>.
- Eyim, Ahmet. "Yapay Zeka: Makineler Düşünebilir Mi?" *Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Emtitüsü Dergisi* 30 (2016): 55-68.
- Gültekin, Abdurrezzak. "Transhümanizm Bağlamında Yapay Zekâ Tanrıya Bir Başkaldırı Mıdır?" *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2021), 1-16.
- Nilsson, Nils J. *Yapay Zeka Geçmişi ve Geleceği*. çev. Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Özçelik, Furkan. "Derin Öğrenme ve Büyük Dil Modellerinin Dini ve Felsefi Etkileri", *Yapay Zeka ve İslam* (ed. Mehmet Bulgen), İstanbul: Timaş, 2025, 44-78.
- Say, Cem. *50 Soruda Yapay Zeka*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2020.
- Searle, J. R. "Minds, Brains, and Programs". *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3) (1980): 417-457.
- Turing, A. M. "Computing Machinery and Intelligence". *Mind*, 59(236) (1950): 433-460.
- Yeşilyurt, Muhammet. "Yapay Zeka'da Saklı Olan Eskatoloji Ve Kuruluş: Teknolojik Tekillik". *Yapay Zeka ve İslam* (ed. Mehmet Bulgen), İstanbul: Timaş, 2025, 409-430.